

VELKÝ NAD DEMONY PUSTIN VÍTEZI SPOUŤEJ ZNOVU
DÁBLY TĚTO ZEMĚ, NAUČ NÁS MODLITBÁM
PŘEOREJ SRDCE A ZASEJ V NĚ ZRNO CHVÁLY USTAVIČNĚ

SVATÝ PROKOP

Karl
Suso
Frank

DĚJINY KŘEŠŤANSKÉHO MNIŠSTVÍ

Praha 2003

i obecné výstavby franské země. Karel Veliký ve své Admonitio generallis z roku 789 nařídil, aby byly ve všech klášterích zřizovány školy. Vedlo to k vědecké práci v monastických komunitách. Mniši se stávali učiteli a ochránci převzaté duchovní tradice a mnišská práce se přesunula do skriptorií a knihoven. Pověřením těmito úkoly získalo karolínské mnišství významný podíl na průběhu »karolínské renesance«. Požadavky krále vůči mniichům byly programově formulovány v dokumentu *Epistola de litteris colendis*.

Karel Veliký obratně zařadil kláštery do výstavby své rozlehlé říše tím, že je zakládal na neosídlené fiskální půdě a dával jim kolonizační poslání. Původní »eremus« se pak pod rukama mnichů proměňoval v »kvetoucí zahradu«. Existenci těchto klášterů lze prokázat ve všech částech karolínské říše. Jako »královské kláštery« se staly opěrnými body říšské organizace. Za opaty do nich často Karel Veliký dosazoval muže, kterým důvěřoval, čímž byla říšskopolitická role klášterů, ještě více zdůrazněna. Ve východních částech říše byly říšské organizační úkoly klášterů spojovány s misionářskou prací. Velké kláštery od severu k jihu východních částí franské říše byly Karlem Velikým zakládány podle dobře promyšleného plánu misii v získaných oblastech. Je pochopitelné, že příkaz k misii byl už dopředu časově omezen. Po prvotním hlásání víry následovalo zřízení řádné hierarchie; ta byla od klášterů odloučena a předána vlastnímu kléru pověřenému duchovní správou. Mnišským komunitám, které byly k tomu účelu utvářeny, bylo tak odňato důležité pole působnosti. Karolínské mnišství se dostalo do těžké krize, již byly postíženy zejména velké kláštery královské. Kláštery byly nuceny ke změně orientace své spirituality. S císařovou pomocí přitom nemohly počítat, neboť Karel Veliký »se k vlastnímu monastickému poslání — odloučení od světa ve prospěch nekompromisního zaměření na Boha — stavěl vnitřně značně cize. V mnišství spatřoval součást říšské církve. Od ní jako celku nepožadoval odloučenost od světa, ale činnost ve světě a pro svět.«¹²

Mnišství doby karolínské se nepochybně stalo politickým faktorem a nositelem západní jednoty. Z různých forem života, týkajících se ve směř pouze jednotlivých klášterů, vzniklo jednotné benediktinství reprezentované jednotlivými benediktinskými opatstvími. Nové bene-

12 SEMMLER, J. Karl der Grosse und das fränkische Mönchtum. In BRAUNFELS, W., a BISCHOFF, B. (ed.). *Karl der Grosse II: das geistige Leben*. 3. vyd. Düsseldorf: L. Schwann, 1967, s. 255—290.

diktinské mnišství přizpůsobilo starou Řeholi Benediktovu nové době, přinášející nové nároky. Historicky mocným monastickým řádem života, spoluvtvářícím dějiny, se Řehole Benediktova mohla stát pouze díky moderní interpretaci. Mnišské aktivity — misie, kolonizace, škola, skriptorium a umělecká dílna — se rozšířily do světa; na druhou stranu i svět získal svá práva v klášterech. Kláštery nedisponoval jenom císaři, ale svá práva v mnišských komunitách uplatňovali jako zakladatelé a dobrodinci i šlechtici: modlitby v určité záležitosti, hospodářské protislužby, pohostinské právo v klášterě a spolurozhodování při volbě opata. Sám opat se stal politickým činitelem. »Boží dílo«, podle výše zmíněných slov Orosiových tvořící bytostný základ mnišství, začalo být pojímáno velice světským způsobem. Ale jenom tak se mnišství v době raného středověku stalo takovým, jaké ho z dějin Západu známe. Úzké spojení klášterů s Karlovi vedlo k úpadku klášterů koncem vlády této dynastie. Jako symbolické lze v této souvislosti spatřovat zničení Monte Cassina (jeho druhé zničení) Saracény roku 883/884.

Obnova benediktinského mnišství začala vycházet počátkem 10. století z burgundského Cluny. Zároveň se slavným reformním klášterem je ovšem třeba jmenovat i jiné kláštery; jenom tak je totiž možné správně porozumět rychlosti reformy západního mnišství: opatství sv. Benigna (Saint-Bénigne) v Dijonu, Brogne, Gorze, Einsiedeln, Řezno, Subiaco, Farfa, Westminster a Canterbury. Reforma přitom nebyla pouze věcí nově založených nebo obnovovaných klášterů. Ke společnému dílu společně přistupovali mnišská komunita, biskup i šlechta.

Cluny bylo založeno kolem roku 910 vévodou Vilémem Aquitánským, který za opata povolal Bernona z Autunu. Ten už stál v čele dvou obnovených klášterů a nabyl velkého významu v tradici Benedikta z Anianu. Opatem zůstal i ve svých dosavadních klášterech. Tím byla nastavena výhybka dalších dějin Cluny: měl vzniknout klášterní svaz. Při zakládání svých klášterů jim vévoda Vilém zajistil neomezenou svobodu při volbě opata, a rovněž se vůči nim zřekl vlastnických práv a právní nároky spojené s klášterem přenechal papeži. Papežská ochrana se měla projevat zejména na základě opětného posílení papežství. V důsledku toho se vyvinula úplná exempce kláštera z dohledu šlechtické vrchnosti nebo biskupa. Přes své skrovné začátky Cluny vyrostlo pod pěti velkými opaty, kteří vládli celkem 210 let: byli to Odo (927 až 942), Maiolus (943—994), Odilo (994—1049), Hugo (1049—1109) a Petr Ctihodný (1122—1156). V této době vznikl »sacer ordo Cluniacensis«

a ovládl západní mnišství. Díky dvojí svobodě vytvářely clunynské kláštery svět sám pro sebe a mohly tak splňovat základní požadavek Řehole Benediktovy. I clunyjští však Řeholi interpretovali svým způsobem. Místo veřejné politické angažovanosti, vědecké práce a tradiční rukodělné práce vyplňovala život clunynských mnichů liturgie, která výrazně, přes míru požadovanou Řeholí, ovládala běh dne v klášteře. S obdivem o tom psal italský mnišský reformátor Petr Damiani: »Vzpomenuli si na přísný a naplněný řád vašeho svatého klášterního života, soudím, že je v tom nikoliv lidská snaha a vynalézavost, nýbrž magisterium Ducha svatého. Neboť vy absolvujete takovou nepřetržitou řadu bohoslužeb a strávíte tolik času při chórových modlitbách, že dokonce v době vrcholného letního žáru, ve znamení Lva, kdy jsou dny nejdelší, zbývá v průběhu celého dne sotva půlhodina, během níž by bratři v křížové chodbě mohli spolu mluvit.«¹³ Některé dny doléhalo na mnichy dlouhé trvání chórové modlitby jako těžký plášť. Cluny svou jednostranností porušovalo moudrou vyváženost modlitby, četby a manuální práce požadovanou Řeholí Benediktovou. Pro následující doby však vytvořilo charakteristické spojení benediktinství s liturgií. Ohromným opatským kostelem svatého Petra, vystavěným za opata Hugona, získala liturgická služba mnichů svůj velkolepý prostor. Liturgie, která se zde slavila, demonstrovala »vlastnictví spásy« a ukazovala vlastní smysl klášterního života, tak jak mu v Cluny rozuměli, totiž bohoslužbu, modlitbu a přímlovu za celý svět. Další osobitostí, která jistě z Řehole Benediktovy nevyplývala, bylo vytvoření rozsáhlého klášterního svazu. Už první opat vedl tři kláštery současně. Další kláštery se ke Cluny připojily za jeho nástupců. Přebíraly clunynskou interpretaci Řehole Benediktovy, která byla postupně písemně fixována (consuetudines), což vedlo k sjednocení ducha klášterů a duchovnímu sbratření. Svaz si však rovněž vytvářel právní bázi, na jejímž základě byly jednotlivé kláštery přibírány do závislosti na Cluny. Mezi těmi kláštery, které se ke Cluny připojily, nebo z něho byly založeny, byla závislost smluvně potvrzena (traditio). Míra závislosti a tím i pravomoci clunynského opata v závislém klášteře mohly být různé. Opat v Cluny však pro všechny kláštery zůstal nejvyšší autoritou. Tím byl poprvé v dějinách mnišství vytvořen skutečný řád s ústředním vedením a závazně stanovenými zvyklostmi. Konstruktéři tohoto svazového systému, velcí

13 Petrus Damiani, Epistulae 6,5 [PL 144].

clunyjští opati, přitom přispůbilibi feudální řád pro klášterní život a vytvořili tak rozsáhlé společenství, v kterém silnější pomáhali slabším, a ti se proto také podřizovali vedení mocnějších. Svoboda vůči mocným mimo kláštery, přiznaná opatsví mateřskému, byla k dobru i klášterům podřízeným – ze své strany v zájmu duchovní svobody s vnitřní klášterní závislostí souhlasily.

Clunynská observance ovládala nejen kláštery v Burgundsku, ale rozšířila se i dále do Francie a ovlivňovala i sousední země. Touhu po expanzi mezi lety 950–1050 nebylo takřka možné zadržet; reforma prostě profitovala z prvního úspěchu. Cluny představovalo něco jako řádový »establishment« (D. Knowles), jemuž se bylo možno obdivovat, nebo se k němu jako souputník připojit. Cluny nepochoybně ovládalo pole monastické reformy v 10. a 11. století. Není možné se však na ně dívat jako na osamocený jev, neboť vedle Cluny vznikala i další reformní střediska. Navíc nadvláda burgundského opatsví nebyla všude jenom radostně vítána. I jiné kláštery se pokládaly za věrné Benediktovy syny a brány se proti clunynské povýšenosti živěné úspěchy. »Vy, clunyjští, se považujete za ty jediné správné a věrné Řeholi, pyšníte se, jako nebešťané a pneumatici.«¹⁴

V bezprostředním sousedství, v přímém vztahu ke Cluny se reformním centrem stalo za opata Viléma († 1031) opatsví sv. Benigna v Dijonu. Vilém pocházel z Itálie; jeho observance našla cestu zpět do jeho vlasti (reforma v Fruttuarii) a rozšířila se zejména v Normandii (klášter Fécamp). Podobně se ve vlivné středisko reformy na severu Francie rozvinul na krátkou dobu za časů svého zakladatele Gerharda († 959) klášter Brogne. Ve stejném smyslu lze jako reformní kláštery jmenovat i jiné velké francouzské kláštery, např. opatsví sv. Viktora (Saint-Victor) v Marseille, Fleury, opatsví sv. Vitona (Saint-Vanne) ve Verdunu. V Anglii následovalo obnovení monastického života na základě kontinentálních vzorů za mnišských biskupů Dunstana († 998) a Oswalda († 992). Jejich aktivity vedly ke skutečnému panství »černých mnichů« na ostrově. V téže době bylo možné znovuzaložit a reformovat několik starých klášterů v Itálii, jako např. hornoitalskou Farfu a Monte Cassino. Jihoitalská Cava se stala podobným centrem rádového svazu jako Cluny (ordo Cavenensis).

14 HILFISCH, St. Das benediktinisch-monastische Ideal im Wandel der Zeiten. Studien u. Mitteilungen aus dem Benediktiner- und Zisterzienserorden, 1957. roč. 68, s. 78.

Dalším významným centrem monastické reformy, které stojí co do zájmu badatelů ve stínu Cluny, se stal klášter Gorze u Met, obnovený roku 933. Touha po eremitické askezi vedla k restauraci starého kláštera biskupem Adalberonem z Met. Reforma podporovaná episkopátem a domácí šlechtou se šířila především v Lotrinsku. Značný vliv na reformu v oblasti Německa měla prostřednictvím opatství sv. Maximina v Trevíru a sv. Emmerama v Řezně. Narozdíl od Cluny nedošlo k vytvoření klášterního svazu na právním základě. To, co kláštery navzájem spojovalo, byly jednotné consuetudines.¹⁵

Na německém říšském území se reformní snahy křížily. Vedle velké vyzářující síly hnutí z Gorze zde usilovalo několik dalších klášterů o to, aby se staly východisky větších klášterních společenství. Jedno významné německé reformní hnutí vycházelo z obnoveného kláštera Hirsau ve Schwarzwaldu. Opat Vilém († 1091) se s gorzskou reformou seznámil v opatství sv. Emmerama v Řezně, nicméně později se přiklonil ke zvyklostem clunijským (constitutiones Hirsaugiensis, kolem roku 1080). Při šíření své reformy, která byla přijata asi ve stovce německých klášterů, se Vilém vyhnul clunijskému centralizmu. Tím ale jeho kláštery zůstaly závislé na biskupech. Vedení snahou po obhospodářování klášterního majetku vlastními silami zřídili hirsauští mniši pohotově instituci laických bratří.¹⁶

V Porýní se stalo koncem 11. století východiskem benediktinského reformního seskupení opatství Siegburg, jež zasahovalo i do Vestfálska, Bavor a Rakous. Charakteristická byla pro tuto observanci, závislou na italské Fruttuarii, vazba na místního biskupa. Ta se netýkala laických pánů klášterů a fojtů.¹⁷ Velkého literárního obrátce mělo toto reformní hnutí v oparu Rupertovi z Deutzu.

Všechny tyto dosud jmenované kláštery a mniši žili dobře podle jedné Řehole Benediktovy. Consuetudines jednotlivých monastických svazů, které přistupovaly k Řeholi a určovaly vlastní život kláštera, však jednotu mnišství viditelně rozkládaly. Vypukl spor o »una consuetudo« a volání po »una consuetudo« bylo čím dál tím hlasitější. Koncem

15 HALLINGER, K. *Gorze-Kluny: Studien zu den monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter I—II*. Rom: Herder, 1950—1951.

16 JAKOBS, H. *Die Hirsauer: ihre Ausbreitung und Rechtstellung im Investiturstreit*. Köln aj.: Böhlau-Verlag, 1961.

17 SEMMLER, J. *Die Klosterreform von Siegburg: ihre Ausbreitung und ihr Reformprogramm im 11. und 12. Jh.* Bonn: Röhrscheid, 1959.

11. století byly do tohoto zápasu vtaženy všechny reformy »černého mnišství«. Výsledkem bylo vyprcháání původního entuziazmu ve svazech. Kromě toho se začala vytvářet nová mnišská seskupení, která jako moderní životní formy staré monastické směry záhy překonala a v jejich dějinném významu vystřídala.